

ZOFIA KULEJEWSKA-TOPOLSKA (Poznań)

Ze studiów nad zagadnieniem duchownych postrannich práv w Pradze

I. Powstanie Pragi i jej rozwój. II. Geneza postrannich práv. III. Istota postrannich práv. IV. Ustrój wewnętrzny postrannich práv. V. Walka miast praskich z postrannymi právami. VI. Zakończenie.

I. POWSTANIE PRAGI I JEJ ROZWÓJ

Rozwój historyczny Pragi był procesem długotrwałym i dość skomplikowanym. Średniowieczne bowiem miasto składało się z kilku odrębnych części, powstałych w różnym czasie. Wyrazem tej wieloczłonowości jest m. in. dotychczas zachowane nazewnictwo poszczególnych części miasta.

Już u schyłku okresu rozkładu wspólnoty pierwotnej okolice praskie były zasiedlone ludnością słowiańską. Można sądzić, że dokonało się to co najmniej w VI w. n.e. Około lat 800—950 powstała już historyczna Praga. Z tego czasu pochodzi najstarsza nazwa Pragi u tzw. Geografa Bawarskiego (kraj Fraganeo).

Już w VII—VIII w. oba brzegi Wełtawy połączone były brodami. Jeden znajdował się między Libeniem a Podbabą, drugi w pobliżu Wyszehradu. Brody te leżały przy głównych szlakach komunikacyjnych. W okresie późniejszym, gdy zaczęło się zasiedlanie obszaru położonego na prawym brzegu Wełtawy, zmieniło się także położenie brodów. Główna droga szła brodem w pobliżu dzisiejszego mostu Manesa. Drugi, mniejszy bród położony był w pobliżu wyspy Štvanice i mostu Hlavki¹. Brody te dały początek pierwszym osadom na obszarze późniejszego Starego Miasta. W pobliżu głównego brodu powstała kupiecka osada — u Týna, w pobliżu drugiego brodu — osada Na Poříčí².

Powstanie w tym miejscu późniejszego miasta nie było przypad-

¹ V. Hlavsa, *Hradčany město a hrad*, Praha 1959, s. 3—4.

² V. Hlavsa, *Praha očima staletí*, Praha 1962, s. 8.

kowe. Wyjątkowo korzystne położenie praskich osad i ich handlowy charakter były zasadniczymi przyczynami, że właśnie tu kierowały się i tu krzyżowały ważne drogi handlowe przechodzące przez ziemie czeskie. Na skrzyżowaniu tych dróg mogła dość wcześnie powstać osada targowa, która u schyłku IX w. stała się gospodarczym centrum plemienia Czechów, umacniającego w tym czasie swoje polityczne znaczenie. Trudno jednak ustalić, kiedy Praga stała się politycznym centralnym ośrodkiem tworzącego się państwa Przemyslidów³.

Wyniki badań archeologicznych nie potwierdzają tego, by w okresie powstawania pierwszej wzmianki o Pradze istniał już gród praski (Hradčany), lub inny ośrodek tworzącego się państwa, na obszarze dzisiejszej Pragi (Vyšehrad, Šárka, Týn).

Prawdopodobnie najpóźniej w końcu IX w. powstał książęcy gród nad Wełtawą. Na gród ten przeniesiono starą nazwę miejscową — Praga. Stał się on głównym ośrodkiem Przemyslidów. Położony był na lewym brzegu Wełtawy, na długim wyniesieniu biegnącym na zachód od równiny białogórskiej ku Wełtawie, a oddzielnym od północy głębokim parowem Jeleniego Přikopu, utworzonym przez potok Brusnice. Gród leżał na wschodnim szlaku handlowym, w pobliżu głównego brodu⁴. Około 915 r. cały gród został otoczony glinianym wałem. Tu prawdopodobnie był zbudowany pierwszy chrześcijański kościół Panny Marii, założony przez księcia Borzywoja. Około 915 r. książę Wratysław założył kościół Św. Jerzego, a około 925 św. Wacław położył kamień węgielny pod kościół Św. Wita. Na terenie grodu powstał w 973 r. pierwszy żeński klasztor przy kościele Św. Jerzego⁵. Tuż pod grodem na lewym brzegu rzeki, a także i na prawym znajdowały się osiedla ludzkie, nazywane podgrodziem praskim⁶.

Podgrodzie praskie na prawym brzegu Wełtawy było w X w. poważnym ośrodkiem życia gospodarczego, o czym świadczy relacja Ibrahima Ibn Jakuba⁷. Za czasów Kosmasa podgrodzie to obejmowało znaczny obszar Starego Miasta. Ciągnęło się ono wzdłuż Wełtawy w kierunku wschodnim ku osadzie na Pořiči, wymienianej w źródłach już w roku 993⁸. Tu powstawały coraz liczniej kościoły, m. in. sławny, wspomniany już u Kosmasa kościół Panny Marii u Týna⁹. Na terenie

³ V. Hlavsa, *Hradčany...*, s. 4.

⁴ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 8.

⁵ V. Hlavsa, *Hradčany...*, s. 7.

⁶ V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy*, t. I, Praha 1892, s. 21.

⁷ Mon. Pol. Hist. t. II, s. I, Kraków 1946, s. 49.

⁸ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 27.

⁹ Ibidem, s. 23.

podgrodzia za czasów Kosmasy znajdowały się dwie osady żydowskie¹⁰. Poza podgrodziem leżały liczne osady wiejskie, jak Psáry, Podskalí, Zderaz, Opatovice, Chudobice i Rybníček. Od południa zamykał podgrodzie Vyšehrad — drugi gród praski, strzegący przeprawy przez Wełtawę. Na podgrodziu po lewej stronie rzeki leżały wsie: Obora, Újezd i Nebovidy¹¹.

Przy północnym brodzie wełtawskim osiedlili się w XI w. niemieccy kupcy. Ósrodkiem ich osady był kościół Św. Piotra, znany już w 1178 r. Osiedle niemieckie nazywano: U św. Piotra, „Na Pořiči” lub *vicus Theutonicorum*¹². Od Sobiesława II kupcy otrzymali przywileje zapewniające im samodzielność prawną oraz zwolnienie od ciężarów prawa książęcego¹³.

Stare Miasto praskie rozrosło się wokół kupieckiej osady u Týna, gdzie w X w. mieściła się książęca komora celna¹⁴. Długi rozwój praskiego podgrodzia wytworzył wszelkie warunki dla założenia miasta. Stąd więc na początku XIII w. doszło do lokacji królewskiego miasta Pragi (*urbs Pragensis*)¹⁵. Miasto zostało otoczone murem, prawdopodobnie jeszcze przed 1235 r.¹⁶

W latach 1232—1234 powstało następne miasto — przy kościele Św. Gawła, nazwane Havelskim Miastem¹⁷. Obdarzone zostało ono przywilejami przez Wacława I, a w 1256 r. lokator tego miasta — Eberhard otrzymał przywilej na zbudowanie kramów¹⁸. Wkrótce nastąpiło połączenie w jedną całość Starego Miasta i Havelskiego Miasta¹⁹.

Osada niemiecka Na Pořiči pozostawała poza murami miasta, tworząc przedmieście praskie (*ante fores Pragensis civitatis*). Po założeniu Starego Miasta przywileje Niemców Na Pořiči potwierdził w 1274 r. Przemysław II²⁰.

Stare Miasto połączone było z grodem i znajdującymi się przy nim wsiami kamiennym mostem Judyty, zbudowanym w latach 1166—1169²¹. Jak pisze współczesny kronikarz, na początku 1257 r. wygnał Przemysław II Czechów z podgrodzia i osadził tu Niemców, głównie przyby-

¹⁰ H. Volavková, *Zmizelé pražské ghetto*, Praha 1961, s. 7.

¹¹ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 8.

¹² V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 25.

¹³ Ibidem, s. 171.

¹⁴ V. Hlavsa, *Praha, plán kulturních památek*, Praha 1960, s. 37—38.

¹⁵ Ibidem, s. 9.

¹⁶ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 175.

¹⁷ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 176; t. II, s. 156.

¹⁸ J. Čelakovský, *Privilegia měst pražských*, Praha 1886, s. 720, č. 351.

¹⁹ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 9.

²⁰ J. Čelakovský, o. c., s. XII, XVII.

²¹ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 9.

szów z północnych Niemiec²². Miasto to otrzymało w tym samym roku przywilej lokacyjny oraz zostało obdarzone przywilejami innych miast królewskich; otoczono je także murem²³. Początkowo nazywano je Nowym Miastem pod grodem praskim, w wieku XIV ustaliła się dla niego nazwa Mniejsze Miasto lub Malá Strana²⁴.

Rozkwit miast praskich nastąpił za panowania Karola IV. Pragę zaliczano wtedy do głównych miast Rzeszy; tu także założono arcybiskupstwo²⁵.

Obszar miasta na prawej stronie Wełtawy został powiększony przez założenie w 1348 r. Nowego Miasta. Rozciągało się ono na wschodzie od przedmieścia Na Poříčí, a na południe aż po Wyszehrad. Obszar jego był znacznie większy od obszaru Starego Miasta²⁶. W obrębie tego miasta znalazły się stare osady romańskie²⁷. Podobnie jak pozostałe miasta praskie, obwiedziono je murem, którego budowa już w 1350 r. była zakończona²⁸.

W pobliżu grodu praskiego leżały dobra burgrabiego grodu praskiego. Około 1321 r. burgrabia Hynek Berka z Dubé założył na tym terenie miasteczko Hradčany, z którego w okresie późniejszym rozwinęło się czwarte miasto praskie. Jest prawdopodobne, że lokacja tego miasteczka dokonała się za zgodą króla. Miasteczko to było również otoczone murem²⁹.

Za Karola IV praskie Mniejsze Miasto powiększono przez włączenie doń części wsi Újezd oraz otoczono je nowym murem. Mury te ciągnęły się od murów Hradczan przez Pohořelec i Strahov wierzchem Petřína na dół przez Újezd do Wełtawy. W obrębie tych murów znalazły się późniejsze przedmieścia — Nový Svět, Pohořelec i klasztor strahowski³⁰. Przedmieście Pohořelec zostało około 1373 r. zasiedlone ludnością z Hradczan. Przedmieście to należało częściowo do burgrabiego grodu praskiego, częściowo do klasztoru strahowskiego³¹.

Wszystkie miasta praskie połączono w 1375 r. nowym kamiennym mostem, zbudowanym w pobliżu poprzedniego, zburzonego mostu³².

W Pradze obowiązywały dwa rodzaje prawa miejskiego, oba wywo-

²² V. Hlavsa, *Malá Strana. Z minulosti pražského podhradi*, Praha 1957, s. 8.

²³ J. Čelakovský, o. c., s. LIV.

²⁴ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 235.

²⁵ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 11.

²⁶ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 4—8, 240.

²⁷ V. Hlavsa, *Praha...*, s. 11.

²⁸ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 8.

²⁹ J. Čelakovský, o. c., s. XCII; V. Hlavsa, *Hradčany...*, s. 11—12.

³⁰ V. Hlavsa, *Hradčany...*, s. 14.

³¹ Ibidem, s. 14.

³² *Ulicemi města Prahy od 14 století do dneška*, Praha 1958, s. 44.

dzące się z prawa niemieckiego. Było to prawo saskie czyli magdeburskie i prawo szwabskie, pochodzące z południowych Niemiec, które po przyjęciu się w Czechach zaczęto nazywać prawem praskim. Prawo szwabskie obowiązywało na Starym i Nowym Mieście. W wypadkach wątpliwych Nowe Miasto miało odwoływać się do Starego Miasta³³. Natomiast Malá Strana rządziła się prawem magdeburskim, a po pouczenia prawne miała się zwracać do Litomierzyc³⁴. Prawem magdeburskim rządziło się także prywatne miasteczko Hradczany, które zwracać się miało po pouczenia prawne do Malej Strany³⁵.

Jakkolwiek powszechny był w średniowieczu zwyczaj uposażania miast w ziemię, Stare Miasto praskie nie posiadało w XIII w. żadnych majątków ziemskich, najbliższa zaś okolica poza murami miasta należała do niego tylko wyjątkowo³⁶. Także mieszczenie staromiejscy nie mieli ziemi w okolicy miasta. Natomiast przy lokacji Malej Strany wymierzono jej mieszkańcom pewną ilość gruntów we wsi Hostivice za Białą Górą. Mieszczenie Starego Miasta uzyskali w 1366 r. prawo nabywania majątków ziemskich³⁷.

Dopiero w XV w., w czasie wojen husyckich miasta praskie stały się właścicielami dóbr ziemskich. Za Jerzego z Podiebradu i Władysława Jagiellończyka powiększyły się jeszcze majątki Starego i Nowego Miasta³⁸. W pierwszej połowie XVI w. Stare Miasto posiadało 94 majątki, natomiast Nowe Miasto miało ich mniej, bo tylko 56, w tym kilka wspólnie ze Starym Miastem³⁹. W wyniku powstania przeciwko Habsburgom w 1547 r. skonfiskowano miastom praskim ich majątki, co musiało się odbić na sytuacji gospodarczej miast⁴⁰. Stan ten jednak nie trwał zbyt długo, gdyż już w 1575 r. Nowe Miasto kupiło wieś Nusle. W 1584 i 1599 r. cesarz Rudolf potwierdził Nowemu Miastu jego prawa do dóbr szpitalnych, zadusznych, znajdujących się na terenie miasta. W 1599 r. pozwolono nowomieszczanom nabywać dobra ziem-

³³ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 5, 305; J. Čelakovský, o. c., s. 72, č. 48; s. 202, č. 127; s. 226, č. 139.

³⁴ J. Čelakovský, o. c., s. LIV, LVII.

³⁵ Ibidem, s. XCII.

³⁶ J. Čelakovský, o. c., s. XXIX; V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 295.

³⁷ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 326—327; t. II, s. 415; J. Čelakovský, o. c., s. 142, č. 87.

³⁸ J. Teige, *O statcích obci pražských v letech 1420—1546*, *Sborník příspěvku k dějinám hlavního města Prahy*, t. III, Praha 1922, s. 125; J. Čelakovský, o. c., s. 244, č. 153 — 1459 r.; s. 262, č. 163 — 1467 r.; s. 271 č. 171 — 1472 r.; s. 318, č. 195 — 1502 r.

³⁹ J. Teige, o. c., s. 126, 148, 159, 171.

⁴⁰ J. Čelakovský, o. c., s. XXXI; J. Teige, o. c., s. 171.

skie⁴¹. Skonfiskowane majątki Starego Miasta zostały w większości rozprzedane, zwrócono więc mu tylko dochody z niektórych majątków zaduszných. W 1557 r. zwrócono Staremu Miastu przywilej na posiadłości w Smichowie, zaś w 1593 r. przywrócono miastu i mieszczanom prawo nabywania dóbr ziemskich⁴².

Prawo to uzyskali w 1629 r. mieszczenie Malej Strany, która z powodu poważnych zniszczeń w czasie wojen husyckich nie została w 1547 r. pozbawiona swoich majątków⁴³.

Stare Miasto praskie zazdrośnie strzegło swej niezależności. Już fakt założenia w 1348 r. Nowego Miasta i osadzenie tam przeniesionych ze Starego Miasta niektórych rzemieślników spotkało się z niezadowoleniem Starego Miasta. Karol IV wydał w 1347 r. przywilej gwarantujący Staremu Miastu zachowanie jego wszystkich praw i korzyści⁴⁴. Niezadowolenie Starego Miasta wpływało również z nadania Nowemu Miastu dalszych uprawnień gospodarczych⁴⁵.

Przedmiotem sporów między obu miastami na prawym brzegu Wełtawy były także majątki ziemskie oraz różne przywileje zdobywane przez Nowe Miasto, a zrównujące je w prawach ze Starym Miastem⁴⁶.

Stare Miasto prowadziło również długoletnie spory z Malą Straną. Były to spory o grunty i zabudowania na Maléj Stranie, będące od czasów husyckich w posiadaniu Starego Miasta. Stanowiły one dawne posiadłości arcybiskupa praskiego, położone nad brzegiem rzeki. Także część Kampy i Újezdu dostała się w ręce Starego Miasta. W jego posiadaniu były również wieże i bramy miejskie na Malej Stranie. Po roku 1620 udało się Malej Stranie odzyskać pewne grunty⁴⁷. Przywileje gospodarcze, jakie uzyskała Mala Strana za czasów Ferdynanda I, spowodowały dalszy spór ze Starym Miastem, zakończony dopiero ugodą w 1620 r.⁴⁸.

Sytuacja prawna i gospodarcza Hradczan była znacznie gorsza od innych miast praskich. W czasie wojen husyckich miasteczko to wraz z grodem zostało poważnie zniszczone. Uzyskanie w 1512 r. od Wład-

⁴¹ J. Čelakovský, o. c., s. LXXXIX, s. 458, č. 274; s. 483, č. 285; s. 492, č. 288.

⁴² J. Čelakovský, o. c., s. XXXIII, XLI, XLII, s. 429, č. 255; s. 430, č. 256; s. 476, č. 281.

⁴³ J. Čelakovský, o. c., s. LXIII, s. 565, č. 317.

⁴⁴ Ibidem, s. 72, č. 48.

⁴⁵ Ibidem, s. 83, č. 50; V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 59.

⁴⁶ V. V. Tomek, o. c., t. VI, s. 165; t. X, s. 221.

⁴⁷ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 26, 28; V. Vojtišek, *O radnícý Menšího Města Pražského*, Praha 1922, s. 36.

⁴⁸ J. Čelakovský, o. c., s. LXV—LXVI.

sława Jagiellończyka przywilejów gospodarczych pozwoliło mu podnieść się z upadku. Hradczany nadal były własnością burgrabiego grodu praskiego. Z tytułu feudalnej zależności ludność Hradczan zobowiązana była do płacenia różnego rodzaju opłat oraz do odrabiania robocizn lub pilnowania więźniów przy wieży Daliborce na grodzie⁴⁹.

Zasadnicza zmiana w sytuacji prawnej Hradczan nastąpiła w końcu XVI w. W 1592 r. cesarz Rudolf uznał Hradczany za miasto królewskie, mające odtąd podlegać władzy podkomorzego królewskiego. W 1598 r. cesarz jeszcze jednym przywilejem potwierdził Hradczanom ich dotychczasowe przywileje oraz nadał im te wszystkie prawa do swobody, jakie posiadały inne miasta królewskie⁵⁰. Mimo tego sytuacja prawna mieszczan hradczańskich nie była identyczna z sytuacją mieszczan pozostałych miast praskich. Dalej ciążyły na mieszczanach robocizny w królewskim zwierzyńcu oraz obowiązek pilnowania więźniów. Od tych ciężarów zostali oni zwolnieni dopiero w 1628 r.⁵¹.

Pełne zrównanie mieszczan hradczańskich z mieszczanami innych miast praskich dokonało się dopiero za czasów Marii Teresy. W 1751 r. pozwolono im nabywać majątki ziemskie, zaś w 1756 r. Hradczany zostały uznane za czwarte miasto praskie, z prawem posiadania takich samych przywilejów, jak pozostałe miasta praskie⁵².

W ramach reform centralizacyjnych Józefa II przeprowadzono w 1784 r. reformę ustroju miast praskich. Zniesiono odrębności sądowe i administracyjne czterech miast i utworzono jedno miasto, posiadające jeden magistrat. Odtąd zaczęto używać nazwy: królewskie stołeczne miasto Praga⁵³.

II. GENEZA POSTRANNICH PRAW

Z zagadnieniem gospodarczego, prawnego i przestrzennego rozwoju miast praskich jest ściśle związana kwestia tzw. *postranních práv*. Były to enklawy obcej jurysdykcji na terenie obszaru miejskiego objętego murem. Celem naszego artykułu jest przedstawienie w sposób jak najbardziej ogólny istoty postrannych praw i ich roli w życiu miast praskich.

Zagadnienie to nie doczekało się do tej pory w literaturze czeskiej monograficznego opracowania⁵⁴. Jediną pracą zawierającą najwięcej

⁴⁹ V. Hlavsa, *Hradčany...*, s. 18, 23; J. Čelakovský, o. c., s. 733, č. 355b.

⁵⁰ J. Čelakovský, o. c., s. 485, č. 286; s. 735, č. 355c.

⁵¹ Ibidem, s. 563, č. 316.

⁵² Ibidem, s. 702, č. 344; s. 707, č. 346.

⁵³ Ibidem, s. CVI.

⁵⁴ W latach powojennych dwóch historyków zajmowało się badaniem postrannych praw, a to J. Křížek i J. Hloch. Badania ich dotyczyły postrannego

informacji na temat postrannych praw jest praca E. F. Rösslera, *Darstellung der vorbestandenenen und gegenwärtigen bürgerlichen Gerichtsstellen und der sogenannten Nebenrechte Prags*, wydana w 1844 r. w Pradze⁵⁵. Wiele ciekawych informacji na temat postrannych praw zawiera wstęp do pracy J. Čelakovského, *Privilegia měst pražských*⁵⁶, dwunastotomowy *Dějepis města Prahy* V. V. Tomka⁵⁷, *Kulturní obraz českých měst* Z. Wintera⁵⁸, oraz wiele drobnych prac lub artykułów zawartych w czasopismach historycznych. Bardzo pomocne okazały się opublikowane rejestry podatkowe Królestwa Czeskiego z połowy XVII w., tzw. *Berní rula*⁵⁹.

Artykuł niniejszy oparty jest na prowadzonych w 1962 r. badaniach archiwalnych w Archiwum hlavního města Prahy oraz poszukiwaniach bibliograficznych w Narodnéj knihovni.

E. F. Rössler w cytowanej wyżej pracy pisze, że w Pradze przed połączeniem czterech miast praskich, obok magistratów tych czterech miast jako podstawowych organów sądowych, istniały jeszcze liczne odrębne rodzaje sądów. Do nich należały:

1. senat akademicki,
2. sądy poboczne (*Nebengerichte*), wśród których wymienia Rössler:
 - a) *officium praetorium*,
 - b) *decemviratus*-urząd desitipanský,
 - c) *sexviratus*-urząd šestipanský,
 - d) *officium pontis*-urząd mostsky,
 - e) *koňské právo*,
 - f) *poříčné právo*,
3. *Nebenrechte* — postranní práva,
4. sądy starszych żydowskich,
5. urząd winniczy-urząd hor viničných,
6. *staši nakladníci-Bierverlegeramt*⁶⁰.

Rössler zajmuje się bliżej tylko postrannymi prawami. Wyróżnia on postranne prawa duchowne i świeckie. Wśród duchownych postrannych praw wymienia on następujące jurysdykcje:

prawa klasztoru strahovskiego i maltańskiego. Wyniki badań niestety nie zostały ogłoszone drukiem. Autorka dzięki uprzejmości obu badaczy korzystała z maszynopisów ich prac.

⁵⁵ Opublikowana w tomie VII *Themis*, s. 72—132.

⁵⁶ W wydaniu: *Sbírka pramenů práva městského Království Českého*, Dil. I, Praha 1886.

⁵⁷ Drukowany w Pradze w latach 1871—1901.

⁵⁸ Ogłoszony w Pradze, t. I — 1890, t. II — 1892.

⁵⁹ *Berní rula*, Praha, t. I — 1950, t. II — 1953, t. III — 1949.

⁶⁰ E. R. Rössler, *Darstellung der vorbestandenenen und gegenwärtigen bürgerlichen Gerichtsstellen und der sogenannten Nebenrechte Prags*, Praha 1844, s. 86—124.

1. kapituły u św. Wita,
2. zakonu maltańskiego,
3. krzyżowców z czerwoną gwiazdą,
4. klasztoru augustianów u św. Tomasza,
5. „ franciszkanów u Matki Bożej Śnieżnej,
6. „ św. Agnieszki,
7. „ św. Jerzego na grodzie praskim,
8. proboszcza na Zderazie,
9. kanonii św. Augustyna na Karlovie,
10. klasztoru augustianów u św. Katarzyny,
11. klasztoru premonstratensów na Strahovie,
12. szpitala Nawrócenia św. Pawła,
13. kościoła Św. Michała w Opatovicach.

Świeckie postranne prawa tworzyły następujące jurysdykcje:

1. hetmana zamkowego,
2. najwyższego burgrabiego,
3. Komory Czeskiej,
4. urzędu fortyfikacyjnego,
5. urzędu fiskalnego ⁶¹.

W spisie Rösslera brak jest jednego postrannego prawa, które istniało jeszcze w XIX w., jak świadczą zachowane księgi tego prawa ⁶².

Przedmiotem naszych rozważań są tylko duchowne postranne prawa, gdyż z powodu ograniczenia czasu badań nie udało nam się opracować całości zagadnienia.

Duchowne postranne prawa występują we wszystkich miastach praskich.

Jak sądzą Rössler, Tomek i Čelakovský, podstawą prawną i gospodarczą, na której wytworzyły się postranne prawa, były immunitety, jakie klasztory i kościoły otrzymywały w średniowieczu od panujących. Większość przywilejów immunitetowych pochodzi z drugiej połowy XIII i pierwszej połowy XIV w. Tzw. wielki przywilej dla kościoła pochodzi z 1222 r. ⁶³.

Na obszarze Starego Miasta praskiego występują trzy postranne prawa: Św. Anny, Św. Agnieszki i Św. Ducha.

Postranne prawo Św. Anny wytworzyło się w pobliżu kościoła Św. Wawrzyńca, gdzie około 1230 r. osiedlili się templariusze i zbudowali klasztor. Po zniesieniu templariuszy osiedliły się tam dominikanki, a kościół otrzymał wezwanie św. Anny ⁶⁴.

Postranne prawo Św. Agnieszki powstało przy kościele klarysek,

⁶¹ Ibidem, s. 103.

⁶² Jest to jurysdykcja zakonu benedyktynów słowiańskich w Emauz.

⁶³ V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velko-statku ve starém českém státě (12—15 stol.)*, t. II, Praha 1937, s. 124, 118.

⁶⁴ *Ottův Slovník Naučný*, t. XX, Praha 1903, s. 454; V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 10.

zbudowanym przez Wacława II w 1234 r. Około 1251 r. powstał tu męski klasztor minorytów. Oba klasztory miały własne kościoły. Postranne prawo Św. Agnieszki było największą jurysdykcją duchowną na Starym Mieście ⁶⁵.

Około 1346 r. powstał z fundacji praskiego kupca Mikulaša Rokycanskýego żeński klasztor benedyktynek Św. Ducha. Klasztor otrzymał w 1348 r. immunitet sądowy. W okresie późniejszym klasztor ten podlegał klasztorowi Św. Jerzego na grodzie praskim ⁶⁶.

Na terenie Nowego Miasta istniało siedem postrannych praw. W latach osiemdziesiątych XIII w. powstał na obszarze starej, dwunastowiecznej osady Zderaz ⁶⁷ klasztor krzyżowców grobu bożego, założony i uposażony przez rycerzy czeskich. W r. 1287 klasztor uzyskał immunitet sądowy. Jak podaje V. Vaněček, pełną jurysdykcję nad swymi poddanymi uzyskał klasztor jeszcze w XIII w. ⁶⁸.

W okresie lokacji Nowego Miasta sprowadził Karol IV do Pragi zakon benedyktynów obrządku słowiańskiego, który został osadzony przy starym kościele parafialnym w Podskalí. Klasztor otrzymał wkrótce (1347, 1349) uposażenie w postaci czynszów z jatek mięsnych na Nowym Mieście i Malej Stranie oraz pewne nadania gruntowe we wsiach w bezpośredniej okolicy klasztoru ⁶⁹. Już w 1385 r. wójt i ławnicy Nowego Miasta poświadczili, że 19 domów na Podskalí jest uwolnionych od podatków miejskich, a czynsze z tych domów pobiera opat klasztoru ⁷⁰.

W r. 1355 powstał na Nowym Mieście klasztor reguły św. Augustyna, przy którym zbudowano kościół pod wezwaniem św. Katarzyny. Klasztor ten otrzymał immunitet w 1370 r. ⁷¹. W pobliżu tego klasztoru w tym czasie osiedliła się sprowadzona przez Karola IV kapituła kolegiaty z Sadska. Zbudowano dla niej kościół pod wezwaniem św. Apolinarego. W r. 1373 otrzymała ona immunitet. Około 1420 r. kapituła zanikła, a proboszczowie kościoła Św. Apolinarego byli odtąd kanonikami w kościele Św. Wita na grodzie. Gdy w 1503 r. połączono kanoników

⁶⁵ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 209; V. Hlavsa, *Praha, průvodce městem*, Praha 1960, s. 94–95, *Ottův Slovník...*, t. XX, s. 437.

⁶⁶ *Ottův Slovník...*, t. XX, s. 439; V. Vaněček, o. c., t. I, Praha 1933, s. 13, 63; t. III, Praha 1939, s. 32, 54, 61.

⁶⁷ V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 25, 253, t. II, s. 235.

⁶⁸ V. Vaněček, o. c., t. I, s. 11, 63, 93, 115; t. III, s. 28; 51.

⁶⁹ *Ottův Slovník...*, t. XX, s. 446; D. Horčíčka, L. Helmling, *Die Urkunden des königlichen Stiftes Emaus im Prag, aus dem Jahren 1415 bis 1885*, t. I, Prag 1904, passim.

⁷⁰ L. Horčíčka, L. Helmling, o. c., t. I, s. 106.

⁷¹ *Ottův Slovník...*, t. XX, s. 467; E. F. Rössler, o. c., s. 120; V. Vaněček, o. c., t. III, s. 48.

kościół Św. Apolinarego z kapitułą praską, kościół ten przypadł miastu. Jednak utrzymało się tu postranne prawo, jak świadczą zachowane księgi sądowe ⁷².

Jeszcze jeden zakon reguły św. Augustyna został sprowadzony do Nowego Miasta. W r. 1350 osadził Karol IV zakonników tej reguły na Karlovie. Zakon otrzymał immunitet przywilejem wydanym w 1353 r. dla posiadłości augustianów w całych Czechach ⁷³.

W r. 1347 sprowadzono do Nowego Miasta zakon karmelitów i osadzono go na gruntach należących dotychczas do krzyżowców z czerwoną gwiazdą. Karmelici wystawili kościół pod wezwaniem Panny Marii Śnieżnej. Po wojnach husyckich klasztor był długo opustoszały, dopiero w 1606 r. osiedlili się tam franciszkanie ⁷⁴.

Tereny położone Na Pořiči stanowiły własność zakonu krzyżowców z czerwoną gwiazdą od wieku XIII, kiedy to w latach 1217—1230 pozwolono im osiedlić się *in vico Theutonicorum*. Pod ich patronatem pozostawał kościół Św. Piotra. Klasztor krzyżowców powstał w 1234 r. Już w 1252 r. siedziba klasztoru została przeniesiona na Stare Miasto w pobliże mostu praskiego ⁷⁵. Pierwsze przywileje otrzymał zakon w 1253 r. ⁷⁶. Immunitet sądowy i ekonomiczny uzyskał zaś w połowie XIV w. ⁷⁷. W posiadaniu krzyżowców były znaczne tereny Nowego Miasta, a poza murami staromiejskimi — obszary w kierunku Karlína i Žižkova. Część ich posiadłości uległa konfiskacie w czasie wojen husyckich ⁷⁸.

Najliczniej wytworzyły się postranne prawa na Malej Stranie. Tuż za mostem praskim rozciągało się postranne prawo Matki Bożej w Okowach, należące do zakonu maltańskiego. Podstawę rozwoju joannitów stanowiła darowizna księcia Władysława z 1159 r. Zakon otrzymał wówczas tereny po lewej stronie Wełtawy w okolicy mostu Judyty, część wsi Újezd i Nebovid, Ostrov Střeleckí oraz winnice na obszarze Nowego Miasta ⁷⁹. Pierwszy przywilej dla joannitów pochodzi z 1186 r., immunitety zaś z drugiej połowy XIII i pierwszej połowy XIV w. ⁸⁰.

⁷² *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 467; E. F. Rössler, o. c., s. 105—106.

⁷³ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 467; V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 242; V. Vaněček, o. c., t. III, s. 48.

⁷⁴ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 226; *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 471; E. F. Rössler, o. c., s. 111.

⁷⁵ V. V. Tomek, o. c., t. VIII, s. 263; *Ulicemi města Prahy* ..., s. 59.

⁷⁶ V. Vaněček, o. c., t. III, s. 31.

⁷⁷ Ibidem, t. II, s. 83, 108, 114; t. III, s. 54, 61.

⁷⁸ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 8—9, 190, 252, 279; t. VIII, s. 260.

⁷⁹ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 423—424; V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 112, 125, 130, 278.

⁸⁰ V. Vaněček, o. c., t. I, s. 29—30; t. III, s. 25, 36, 38, 60.

Już za murami Malej Strany, przy starym kościele Św. Tomasza osiedli w 1285 r. augustianie. Książę Wacław II wyjął grunty klasztorne spod jurysdykcji miejskiej. Obszar należący do klasztoru powiększał się bądź drogą darowizn, bądź przez kupno⁸¹. Przywilej immunitetowy otrzymał zakon w 1353 r.⁸².

We wsi Nebovidy, położonej za murami malostrańskimi, znajdował się klasztor dominikanek, założony tu w 1329 r.⁸³. Przy klasztorze powstało z czasem postranne prawo.

Pod Petřinem leżała wieś Obora, której właścicielkami były królowe czeskie. Wieś ta otrzymała w XIV w. przywileje od królowej Anny, nadające jej różne prawa i swobody. Tu wytworzyło się później postranne prawo św. Jana w Oboře⁸⁴.

Z Hradczanami sąsiadowały tereny należące do zakonu premonstratensów na Strahowie. W początkach XII w. książę Sobiesław II darował klasztorowi całą górną część Petřina oraz wieś Oborę, która później przeszła do rąk królowych czeskich⁸⁵. Klasztor strahowski był także właścicielem wsi: Šarki, Břevnova i Třešovic. W początkach XIV w. królowa Elżbieta nadała klasztorowi winnice we wsi Hustopeč⁸⁶. Powstałe tu postranne prawo nazywano prawem na Pohořelci.

Także na terenie grodu praskiego znajdowały się dwa postranne prawa, a mianowicie przy żeńskim klasztorze benedyktynek przy kościele Św. Jerzego, oraz przy katedrze Św. Wita, należące do kapituły praskiej.

Kościół Św. Jerzego, zbudowany około 915 r., stał się po osadzeniu przy nim w 973 r. benedyktynek kościołem klasztornym. Klasztor otrzymał od księcia Bolesława II grunty pod grodem w Brusce, oraz część Újezdu. Immunitet sądowy i ekonomiczny uzyskał klasztor w drugiej połowie XIII w.⁸⁷. Majętności klasztoru powiększyły się w XIV w., należała do niego część Kampy, część wsi Nebovidy i pewne dwory we wsi Ovenec⁸⁸.

Kapituła kolegiaty Św. Wita na grodzie już w 1274 r. otrzymała

⁸¹ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 4, 26; V. Vaněček, o. c., t. I, s. 43.

⁸² V. Vaněček, o. c., t. III, s. 33.

⁸³ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 10, 28; V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 126.

⁸⁴ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 4, 26, 44; V. V. Tomek, o. c., t. I, s. 254; J. Čelakovský, o. c., s. 98, č. 62, s. 127, č. 79.

⁸⁵ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 26.

⁸⁶ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 264—265; V. Vaněček, o. c., t. I, s. 58.

⁸⁷ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 4, 12, 26; V. Vaněček, o. c., t. I, s. 107; t. III, s. 15, 22—23, 25, 47.

⁸⁸ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 12; V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 126—127, 130.

immunitet sądowy. W jej posiadaniu były pewne grunty w Újezdzie i przy kościele Św. Jana na Prádle⁸⁹.

Rössler zalicza do postrannych praw jurysdykcję szpitala Nawrócenia Św. Pawła oraz kościoła Św. Michała w Opatowicach. Szpital Św. Pawła mieścił się na Starym Mieście, a kościół Św. Michała na Nowym Mieście⁹⁰. Zachowane w archiwum miasta Pragi księgi szpitala i kościoła świadczą, że nie można ich zaliczyć do postrannych praw, lecz do tzw. dóbr zaduszných⁹¹. Zaduší, jak podaje *Ottův Slovník Naučný*, stanowiły zabudowania kościelne, a także szkoły, szpitale i sierocińce. Zaduší nie tworzyło w znaczeniu prawnym samodzielnej jurysdykcji⁹².

Uwagi nasze na temat postrannych praw oparte są na zbadanych w archiwum miasta Pragi księgach duchownych postrannych praw. Księgi w ilości 161 zachowały się dla 14 postrannych praw⁹³.

Zachowane księgi obejmują okres od początku XVII do połowy XIX w. Wyjątkowo księgi postrannego prawa Św. Jerzego zaczynają się od 1554 r.⁹⁴.

III. ISTOTA POSTRANNÍCH PRÁV

Rössler określa postranne prawa jako samodzielne sądy wewnętrzne murów miejskich⁹⁵. *Ottův Slovník Naučný* do postrannych praw

⁸⁹ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 28; V. Vaněček, o. c., t. III, s. 25.

⁹⁰ E. F. Rössler, o. c., s. 121.

⁹¹ *Archiv hlavního města Prahy* (AHMP), rkp. 2900—2909, 7743—7748 — knihy špitálu sv. Pavla, oraz rkp. 5453, 5454 — zaduší sv. Michala v Opatovicích.

⁹² *Ottův Slovník* ..., t. XXVII, s. 366.

⁹³ AHMP, sygnatury rękopisów: 207, 209, 243, 320, 1984, 2237, 2242, 2245—2251, 2285—2286, 2289, 2910, 2957—2960, 4234—4251, 4252—4270, 4278—4287, 4289—4309, 4315—4321, 4333—4353, 4357—4380, 4383—4388, 4994, 5214. W Bibliotece Narodowej w Pradze znajdują się rękopisy trzech ksiąg postrannego prawa Św. Anny (sygn. 112, 157, 221). Są to: *Urbaře a knihy příjmu kláštera sv. Anny* z lat 1615—1656. Tamże znajduje się *Knihá manualní založena pro klášter sv. Anežky* z lat 1667—1750 (sygn. 406) oraz dwie księgi przywilejów klasztoru Św. Jerzego na grodzie praskim z końca XVII i początku XVIII w. (sygn. 218, 225). Tamże jest również zachowana jedna księga dotycząca klasztoru słowiańskiego z lat 1578—1636 (sygn. 200). Z przyczyn ode mnie niezależnych nie mogłam wykorzystać tych ksiąg.

⁹⁴ AHMP, rkp. 4262. Brak ksiąg sądowych postrannych praw dla wieku XVI i wcześniejszych może wskazywać, że albo ich postranne prawa jeszcze nie posiadały, albo uległy zniszczeniu, na co wskazuje zapis w księdze gruntowej jurysdykcji karlovskiej — AHMP, rkp. 2248, k. 11 — 1621 r. Porównanie ilości zachowanych ksiąg postrannego prawa Matki Bożej Śnieżnej z zapisem w księdze pod rokiem 1773 dowodzi, że z posiadanych wówczas przez jurysdykcję 14 ksiąg zachowało się do dziś tylko 11 — AHMP, rkp. 4371, k. 12 v.

⁹⁵ E. F. Rössler, o. c., s. 98.

zalicza zasiedlone grunty należące do majątku patrymonialnego świeckiego lub duchownego, a znajdujące się w obrębie miasta ⁹⁶.

Postranne prawa wytworzyły się więc jako jurysdykcje terytorialne, nie podlegające prawu miast praskich. Tereny te sądowo i administracyjnie podporządkowane były właścicielowi danego obszaru jako władzy zwierzchniej.

Na oznaczenie tych jurysdykcji używane jest w literaturze czeskiej pojęcie postranni práva. Natomiast w źródłach nomenklatura jest bardzo różnorodna. W najstarszych dokumentach, np. w przywilejach królewskich z XVI w. nazywane są one prawem ⁹⁷, później zaczyna się pojawiać określenie *postranni právo*. W języku niemieckim w XVII w. używa się pojęcia *unterschiedliche Jurisdiction* ⁹⁸ lub *Nebenrecht* ⁹⁹.

W księgach postrannych praw nomenklatura jest także bogata. Jurysdykcja Św. Agnieszki w XVI i XVII w. nazywana jest prawem. W niemieckich zapisach występuje nazwa *Sanct Agneser Gericht* lub *Sanct Agneser Jurisdiction* ¹⁰⁰.

Jurysdykcja Św. Ducha określana jest albo jako *právo, postranni právo, Jurisdiktion*, czy po łacinie *jurisdictio*. W XIX w. najczęściej występuje nazwa *Grundgerichtsbarkeit* ¹⁰¹.

W odniesieniu do Zderaza występuje nazwa *jurisdictio Zderazensis, právo zderazské* czy *Zderaser Gericht* ¹⁰². Jurysdykcja Panny Marii Śnieżnej nazywana jest *Recht, Nebenrecht*, a w XIX w. *Gerichtsbarkeit* ¹⁰³. Postranne prawo Św. Apolinarego występuje najczęściej jako *jurysdykcja* ¹⁰⁴, podobnie określane jest postranne prawo Św. Katarzyny ¹⁰⁵. Jurysdykcja karłowska nie miała żadnej nazwy, w XVII w. używano pojęcia *grunt*. W XVIII w. natomiast pojawia się w księgach określenie *Karlshofer Jurisdiction* lub *Grundgerichtsbarkeit* ¹⁰⁶. W stosunku do postrannego prawa klasztoru benedyktynów w Emauz naj-

⁹⁶ *Ottův Slovník*..., t. XX, s. 578.

⁹⁷ J. Čelakovský, o. c., s. 474, 491.

⁹⁸ Ibidem, s. 589, 607.

⁹⁹ Ibidem, s. 687.

¹⁰⁰ AHMP, rkp. 2242, 4315, k. 218 — 1777 r., rkp. 4321, k. 1 — 1789 r.

¹⁰¹ AHMP, rkp. 4253, k. 1 — 1712 r., k. 264 — 1777 r.; rkp. 4259, k. 35 — 1766 r.

¹⁰² AHMP, rkp. 2251, k. 311 — 1745 r.; rkp. 4361, k. 4 — 1755 r.

¹⁰³ AHMP, rkp. 4371, k. 12v — 1773 r.; rkp. 4376, k. 62v — 1783 r.; rkp. 4379, k. 12 — 1810 r.

¹⁰⁴ AHMP, rkp. 4366, k. 15 — 1723 r., k. 18 — 1745 r., k. 114 — 1819 r.; rkp. 4368, k. 38 — 1846 r.

¹⁰⁵ AHMP, rkp. 4351, k. 28v — 1805 r.; rkp. 4342, k. 1 — 1702 r.; rkp. 4353, k. 5 — 1775 r.

¹⁰⁶ AHMP, rkp. 2248, k. 9 — 1598 r., k. 110 — 1612 r.; rkp. 4340, k. 4v — 1772 r., k. 13 — 1816 r.; rkp. 4341, k. 6 — 1809 r.

częściej spotykanym pojęciem jest *jurysdykcja*¹⁰⁷. Posiadłości krzyżowców z czerwoną gwiazdą oznaczano również pojęciem *jurysdykcja*¹⁰⁸.

Postranne prawo Św. Jerzego na grodzie nazywano w XVII w. *prawem újezdskim*, a także *jurysdykcją*¹⁰⁹. Podobnie określano postranne prawo kapituły praskiej¹¹⁰. Postranne prawo Św. Tomasza nazywane jest *jurysdykcją* lub po niemiecku *Gerichtsbarkeit*¹¹¹. Jurysdykcja zakonu maltańskiego jest nazywana w księgach z XVII w. postrannym prawem, ale także sądem zakonu maltańskiego, rycerskim maltańskim prawem lub maltańską jurysdykcją¹¹². Postranne prawo na Strahowie określane jest jako *pohořeleckie prawo*, *jurysdykcja pohořelecka* lub *strahowskie*, *pohořeleckie prawo*¹¹³.

Najdawniejsze określenie postrannych praw formułowane było zapewne jako *fundus*, na co wskazują występujące jeszcze w XVII w. zapiski w księgach postrannych praw¹¹⁴.

Odpowiedź na pytanie, kiedy powstały postranne prawa, nie jest prosta. Nie można na podstawie zachowanych archiwaliów ustalić dość ściśle czasu ich powstania oraz sposobu, w jaki się wytworzyły.

Wiemy, że uzyskanie przez kościoły i klasztory znacznych nadań gruntowych, a następnie ich immunizowanie, stworzyło podstawę dla powstania zwierzchniego prawa feudalnego. Czy doszło do ich powstania w XV w., nie wiadomo, chociaż Winter uważa, że już wówczas można mówić o duchownych postrannych prawach¹¹⁵.

W czasie wojen husyckich klasztory zostały w znacznym stopniu zniszczone, a ich majątki uległy konfiskacie¹¹⁶. Niektóre z klasztorów stały spustoszone, jak np. karmelitów u Panny Marii Śnieżnej — przez 150 lat. Także klasztor strahowski od spalenia w 1421 r. wegetował aż

¹⁰⁷ AHMP, rkp. 4309, lata 1849—1850.

¹⁰⁸ AHMP, rkp. 2910, k. 5 — 1670 r., k. 150 — 1762 r.; rkp. 2959, k. 56 — 1762 r., k. 131 — 1794 r.

¹⁰⁹ AHMP, rkp. 4262 — 1554 r.; rkp. 1984, k. 273 — 1769 r.; rkp. 4278, k. 319 — 1787 r. Postranne prawo Św. Jerzego prowadziło osobne księgi dla gruntów związanych z grodem i dlag runtów położonych w Újezdzie.

¹¹⁰ AHMP, rkp. 2245, k. 1 — 1625 r., k. 6 — 1636 r.; rkp. 4384, k. 2 — 1629 r. — Nebenrecht; rkp. 4383, k. 2 — 1736 r.

¹¹¹ AHMP, rkp. 4304, k. 34 — 1736 r.; rkp. 4305, k. 53 — 1786 r., k. 191 — 1809 r.

¹¹² AHMP, rkp. 4284, k. 3 — 1650 r., k. 395 — 1668 r.; rkp. 4286, k. 73 — 1766 r.

¹¹³ AHMP, rkp. 4235, k. 319 — 1745 r.; rkp. 4244, k. 222 — 1803 r.

¹¹⁴ AHMP, rkp. 2248, k. 9 — 1598 r. k. 29 — 1611 r. Karlov; rkp. 2237 — *Liber generalis fundi B. V. M. sub Catena 1602 r.*; rkp. 2245, k. 10 — 1635 r. — *na Aujezdie na gruntech kapitulnych*.

¹¹⁵ Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst*, t. II, Praha 1892, s. 616.

¹¹⁶ V. V. Tomek, o. c., t. VIII, s. 13; J. Čelakovský, o. c., s. XIX.

do początku XVII w. Kościół Św. Katarzyny oraz klasztor, zburzone w 1420 r., wegetowały przez cały wiek XVI i XVII ¹¹⁷.

Zrównywanie klasztorów po wojnach husyckich oraz pozbawienie ich majątków spowodowały, jak można przypuszczać, łączenie się zakonów. I tak kapituła u Św. Apolinarego połączyła się w 1503 r. z kapitułą u Św. Wita na grodzie. Żeński klasztor u Św. Katarzyny połączył się w 1565 r. z męskim klasztorem Św. Tomasza na Malej Stranie. Prawdopodobnie w tym czasie nastąpiło połączenie klasztoru Św. Ducha na Starym Mieście z klasztorem Św. Jerzego na grodzie praskim ¹¹⁸.

Z nielicznych wzmianek w literaturze na temat czasu powstania postrannych praw można wysnuć wnioszek, że dokonało się to w XVI w. Zdaniem Wintera i Čelakovského, po roku 1547 postranne prawa nabrały większej samodzielności i niezależności od władz miejskich ¹¹⁹.

W odniesieniu do sposobu, w jaki powstały postranne prawa, jedyną informację stanowi *Ottův Slovník Naučný*, który podaje, że „postranní práva, mając immunitet za podstawę, mają niekiedy ślady swego historycznego rozwoju, niekiedy są skonstruowane zgoła oryginalnie na podstawie treści umowy, zwykle emfiteutycznej” ¹²⁰.

Slovník podaje, że na podstawie umowy najemnej powstało w końcu XV w. prawo strahowskie na winnicach pod klasztorem i na przyległej do klasztoru części Petřina i Pohořelca. Tu zostały wymierzone przez opata klasztoru Konrada parcele o długości 40 i szerokości 30 łokci ¹²¹.

W podobny sposób powstało prawo Św. Agnieszki na Starym Mieście w połowie XVI w. Władze klasztorne chcąc polepszyć swoją sytuację gospodarczą zaczęły po 1555 r. sprzedawać rozparcelowany ogród klasztorny i inne puste place wokół klasztoru. W ten sposób powstało postranne prawo Św. Agnieszki ¹²².

Do zakonu benedyktynów słowiańskich w Emauz należała część Podskalí, na terenie którego klasztor zaczął już w XIV w. sprzedaż parcel, ustalając wysokość czynszu rocznego płaconego klasztorowi ¹²³.

Natomiast na gruncie stosunków poddańczych, jak podaje *Slovník* powstało postranne prawo kapituły Św. Wita, Św. Jana v Oborze, joanitów u Matki Bożej w Okowach i klasztoru Św. Jerzego na grodzie ¹²⁴.

¹¹⁷ E. F. Rössler, o. c., s. 111; *Ottův Slovník* ..., o. c., t. XX, s. 466.

¹¹⁸ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 466; V. Vaněček, o. c., t. I, s. 13.

¹¹⁹ Z. Winter, o. c., t. II, s. 617; J. Čelakovský, o. c., s. XXXVI.

¹²⁰ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 578.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ibidem, s. 437.

¹²³ V. V. Tomek, o. c., t. II, s. 238.

¹²⁴ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 578.

O rozległości postrannych praw świadczyć może ilość domów należących do tych jurysdykcji. Ma to niemałe znaczenie, gdyż domy należące do postrannych praw uchylały się od płacenia podatków miejskich i ponoszenia wspólnie z miastem różnych ciężarów.

Jak świadczy zapis w księdze postrannego prawa Św. Agnieszki, było tam w 1610 r. 71 domów¹²⁵. Jurysdykcja krzyżowców z czerwoną gwiazdą liczyła w 1648 r. 69 domów, w tym 23 wewnątrz miasta oraz 46 domów na gruncie szpitalnym w Karlinie¹²⁶. Postranne prawo Matki Bożej w Okowach miało, jak można przypuszczać, w XVI w. 51 domów¹²⁷. Do jurysdykcji klasztoru karłowskiego, jak podaje *Slovník Naučný*, należało dawniej (być może w XVII w.) 30 domów, których liczba spadła w 1754 r. do pięciu¹²⁸.

Pełniejszy obraz ilości domów na postrannych prawach dostarczają spisy *Berní rule* z 1653 i 1654 r. Szczegółowa analiza *Popsání vísitý* miast praskich dostarcza interesujących danych.

Na Starym Mieście praskim na ogólną liczbę 1052 domów do duchownych postrannych praw należało 87 domów, w tym na postrannym prawie Św. Anny — 12 domów, Św. Agnieszki — 59, Św. Ducha — 16.

Na Nowym Mieście było 1172 domy, z tego 74 przypadają na postranne prawa, w tym na postranne prawo zderazskie — 19 domów, Matki Bożej Śnieżnej — 11 domów, Św. Katarzyny — 19, Św. Apolinarego — 3 domy, krzyżowców — 22 domy.

Największy rozwój postrannych praw widać na Małej Stranie. Na ogólną liczbę 544 domów na Małej Stranie i Hradczanach do postrannych praw należało 139 domów i to: na postrannym prawie klasztoru strahowskiego — 27 domów, Matki Bożej w Okowach — 60, Św. Tomasza — 18, Św. Jerzego — 23, kapituły Św. Wita — 6, klasztoru Św. Marii Magdaleny — 5 domów. Razem 139 domów.

W sumie więc na ogólną liczbę 2768 domów we wszystkich miastach praskich 300 domów należało do duchownych postrannych praw. Stanowiło to 10,5% wszystkich domów w Pradze. W każdym mieście praskim procent był różny: na Starym Mieście 8% wszystkich domów, na Nowym Mieście 6% wszystkich domów, na Małej Stranie 25% wszystkich domów stanowiły domy podlegające jurysdykcji postrannych praw.

Obraz wytworzony na podstawie *Berní ruly* nie jest pełny, gdyż *Berní rula* z 1653 r. nie objęła ani wszystkich miast praskich, ani wszystkich domów. Brak w niej miasta żydowskiego. W trzech miastach praskich natomiast nie zostały objęte spisem różne obiekty, jak plebanie, szkoły parafialne, klasztory, szpitale, domki na Nowym Świecie oraz domki na grodzie, w sumie 143 budynki. Były to w większości zadušní

¹²⁵ AHMP, rkp. 2242, k. 1 — *porządek domów a gruntów na prawie Swate Panny Anyžky w Starem Miestie Pražskem*.

¹²⁶ E. F. Rössler, o. c., s. 109—110.

¹²⁷ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 3.

¹²⁸ *Ottův Slovník* ..., t. XX, s. 467.

domy, zwolnione od podatków, lecz wśród nich było wiele takich, które podlegały opodatkowaniu¹³⁰. *Berní rula* nie uwidoczniła domów należących do jurysdykcji na Karlowie ani do jurysdykcji benedyktynów w Emauz.

Stan posiadania postrannych praw z niewielkimi zmianami przetrwał do wieku XVIII. Poważniejsze zmiany nastąpiły w jurysdykcji krzyżowców z czerwoną gwiazdą. Spalone przez Szwedów w czasie oblężenia Pragi w 1648 r. domy krzyżowców w Karlinie (46 domów) oraz biskupi dwór nie zostały już odbudowane, natomiast z wymienionych w *Berní rule* 22 domów spaliło się 21 w 1652 r.¹³¹. Postranne prawo Św. Agnieszki posiadało w 1683 r. jeszcze 62 domy¹³², zaś w 1720 r. już tylko 46 domów¹³³.

Ilość domów na duchownych postrannych prawach od połowy XVII do połowy XIX w. ilustruje tabelka.

Postranne prawa	1653 r. ¹³⁴	1683 r. ¹³⁵	1697 r. ¹³⁶	1723 r. ¹³⁷	1844 r. ¹³⁸
Św. Anny	12	13	—	—	—
Św. Agnieszki	59	62	—	—	43
Św. Ducha	16	16	—	—	18
Zderaz	19	—	18	—	21
M. B. Śnieżnej	11	—	11	—	17
Św. Katarzyny	19	—	—	—	18
Św. Apolinarego	3	—	3	—	10
Krzyżowców	22	—	22	—	13
Karlóva	—	—	—	—	7
Pohořelca	27	—	—	26	49
M. B. w Okowach	60	—	—	55	34
Św. Tomasza	18	—	—	18	17
Św. Jerzego	23	—	—	36	35
Kapituły	6	—	—	7	8
Św. Marii Magdaleny	5	—	—	—	—

Mimo wewnętrznych przesunień co do ilości domów w poszczególnych postrannych prawach, ogólna ich liczba nie uległa daleko idącym zmianom. Liczba 300 domów w 1653 r. zmniejszyła się do 283 w 1844 r.

¹²⁹ V. Liva, *Pražská Města*, Berní rula 3, Praha 1949, s. 137—140.

¹³⁰ V. Liva, o. c., s. 141.

¹³¹ E. F. Rössler, o. c., s. 107—109, V. Liva, o. c., s. 111.

¹³² AHMP, rkp. 1862 — *Popsaní visity Královského Starého Města Pražského*, 1683 r.

¹³³ AHMP, rkp. 4315, k. 477 — 1720 r.

¹³⁴ V. Liva, o. c., s. 137—140.

¹³⁵ AHMP, rkp. 1862 — 1683 r.

¹³⁶ AHMP, rkp. 2702 — *Calculus revisitationis der Naustadt Prag ab anno 1697*.

¹³⁷ AHMP, rkp. 167, 273 — *Hradčany varia*, 1723 r.

¹³⁸ E. F. Rössler, o. c., s. 105—120.

Wydawca *Berní ruly* — V. L i v a podaje w przypisach położenie domów praskich, co pozwoliło na zlokalizowanie domów podległych postrannym prawom. Liczne jednak znaki zapytania wskazują na trudności rekonstrukcji. Poważną pomoc przy ustalaniu położenia domów stanowi załączony do wydawnictwa L i v y plan miasta Pragi z 1815 r., na którym zaznaczone są tereny postrannych praw¹³⁹.

Postranne prawo Św. Agnieszki lub na Františku mieściło się przy ulicach: Klášterskiej, Řásnovce, Anežskiej, u Milosrdných, Koziej i na Františku. Obszar postrannego prawa Św. Anny ograniczał się do ulic Anenskéj i Stříbrnej. Postranne prawo Św. Ducha mieściło się w ul. Dušnej i Širokiej¹⁴⁰. Nowomiejskie postranne prawa były rozłożone następująco:

zderazskie — w ul. Na Zderaze, Matki Bożej Śnieżnej — w okolicy kościoła tego wezwania i przy Jungmannovem náměstí, Św. Katarzyny — w ul. Kateřinskéj, Św. Apolinarego — przy ulicy tej nazwy, krzyżowców z czerwoną gwiazdą, nazywane u L i v y postranním právem biskupství pražského, blíž sv. Petra — w ul. Biskupskéj i Biskupský dvůr¹⁴¹.

W *Berní rule* nie ma wśród praw nowomiejskich postrannego prawa na Karlowie, położonego w okolicy ul. Boženy Němcovéj i Ke Karlovu. Brak także postrannego prawa klasztoru benedyktynów słowiańskich w Emauz. Być może wynikało to z faktu przeniesienia się w 1635 r. benedyktynów do kościoła Św. Mikołaja na Starym Mieście¹⁴². Domy należące do jurysdykcji benedyktynów stały zapewne przy ul. Pod Slovany i Na Slovanech.

Malá Strana, jak wiadomo, w 1/4 zajęta była przez domy należące do duchownych postrannych praw. Najbardziej rozległym tu postrannym prawem była jurysdykcja zakonu maltańskiego Matki Bożej w Okowach. Tereny tego prawa obejmowały następujące ulice: Saską, Lázeňką, Prokopską, Karmelitską, Harantovą, Maltezké náměstí, Hroznová, Na Kampě i U Sovových mlýnů.

Drugie co do wielkości postranne prawo malostrańskie — Pohořelec rozciągało się na domy położone przy ul. Vlašskéj, Pohořelec i na obszarze Strahovskéj Zahrady.

¹³⁹ J. Jüttner, *Plán Královského Hlavního Města Prahy, 1815*, Berní rula 3, Praha 1949.

¹⁴⁰ V. L i v a, o. c., s. 47, 56—58.

¹⁴¹ V. L i v a, o. c., s. 77, 91, 110. Nazwa ul. Biskupský dvůr pochodzi stąd, że w latach 1561—1694 wielcy mistrzowie zakonu krzyżowców byli równocześnie biskupami praskimi — *Ulicemi m. Prahy*, s. 90.

¹⁴² L. Horčíčka, L. Helmling, o. c., t. II, s. X.

Postranne prawo Św. Tomasza rozciągało swoją władzę na domy położone w ul. Letenskiej, Tomášskiej i Valdštejnského náměstí.

Domy podlegające jurysdykcji klasztoru Św. Jerzego położone były przy ul. Chotkovej, Valdštejnskiej, Pod Bruską oraz w Újezdzie. Postranne prawo kapituły Św. Wita miało podległe sobie domy na ul. Všehrdovej.

Ostatnie prawo malostrańskie wymienione w *Berní rule* to prawo Św. Marii Magdaleny, którego jurysdykcja rozciągała się na domy przy ul. Karmelitskiej¹⁴³.

W *Berní rule* nie ma już postrannego prawa Św. Jana v Oboře, gdyż już od dłuższego czasu starała się Malá Strana wcielić je do swego obszaru. Udało się jej to w 1657 r. Domy należące do tego prawa położone były na ul. Jánský vršek, Nerudovej i Úvozie. Do prawa tego należało 15 domów, jak wynika z ustaleń Livy¹⁴⁴.

O sytuacji gospodarczej postrannych praw niewiele można powiedzieć bez przeprowadzenia szczegółowych badań gospodarczych miast praskich. Można przypuszczać, że na terenach postrannych praw musiała być rozpowszechniona uprawa winnej latorośli¹⁴⁵ czy chmielu, o czym świadczyłyby browary znajdujące się na postrannych prawach¹⁴⁶. Właściciele postrannych praw zakładali karczmy, gdzie sprzedawano warzone tu piwo, co działało się z oczywistą szkodą miast praskich¹⁴⁷.

Ludność mieszkająca na obszarze postrannych praw, która zajmowała się produkcją rzemieślniczą, a nie podlegała cechom praskim, stanowiła dla miast poważną konkurencję. Także produkcja napojów alkoholowych, najbardziej rozwinięta na malostrańskich postrannych prawach, przynosiła szkodę miastom¹⁴⁸.

Jak można sądzić z zapisów w księgach postrannych praw, jednym z głównych zajęć ludności było rolnictwo i ogrodnictwo, często w połączeniu z uprawianiem rzemiosła. Zachowana jedna księga kredytowa jurysdykcji krzyżowców z czerwoną gwiazdą z lat 1773—1782 wskazuje na silny aspekt finansowy tego prawa¹⁴⁹.

¹⁴³ V. L i v a, o. c., s. 130—135.

¹⁴⁴ V. L i v a, o. c., s. 117, 118, 126 w przypisach.

¹⁴⁵ AHMP, rękopisy: 2286, 2287, 2289, 4241, 4243 — *knihy gruntovní zahrad a vinic na Strahově*, lata 1659—1854; rkp. 2248, k. 98 — 1622, *dzierżawa winnicy klasztornej na Karlovie*.

¹⁴⁶ V. V. T o m e k, o. c., t. II, s. 104, 115, 278.

¹⁴⁷ J. Č e l a k o v s k ý, o. c., LXV; AHMP, rkp. 4259, k. 23 — 1729 r., k. 30 — 1767 r., zapisy dotyczące produkcji piwa w jurysdykcji Św. Ducha.

¹⁴⁸ Patrz V. L i v a, o. c., s. 130—135.

¹⁴⁹ AHMP, rkp. 2984 — *akta o kridě řadu*, 1773—1782 r.

IV. USTRÓJ WEWNĘTRZNY POSTRANNICH PRAW

Jak wiadomo, postranne prawa stanowiły własność klasztorów, probostw czy kanonii. Stosunek władzy zwierzchniej postrannego prawa do ludności mieszkającej na terenie tej jurysdykcji opierał się na feudalnym systemie zależności¹⁵⁰. Stąd też przeor, opat lub proboszcz był najwyższą władzą dla ludności mieszkającej na postrannym prawie, ale także i najwyższą władzą dla organów sądowych postrannego prawa.

Mieszkańców postrannych praw nazywano sąsiadami (*soused*)¹⁵¹. W niemieckich zapisach w księgach występują nazwy: *Bürger*, lub *Einwohner*¹⁵². Ten, kto chciał się osiedlić na terenie postrannego prawa, zobowiązany był do przyjęcia tego prawa oraz złożenia przysięgi wierności i posłuszeństwa wobec właściciela prawa¹⁵³. Władza sądowa w postrannych prawach spoczywała w rękach wójta (*rychtař*) i przysiężnych ławników (*konšele*)¹⁵⁴. O innych organach podobnych do rady miejskiej nic nie wiadomo; należy przypuszczać, że ich nie było na postrannych prawach. Wyboru wójta i ławników dokonywała władza zwierzchnia postrannego prawa¹⁵⁵.

Tomek podaje, że pierwsze wzmianki o istnieniu sędziów oraz ławników pochodzą z początku XVI w., a mianowicie z roku 1516 w jurysdykcji maltańskiej¹⁵⁶. W księgach jurysdykcji Św. Jerzego na grodzie wójt po raz pierwszy pojawia się w 1554 r.¹⁵⁷. Na prawie kapituły u Św. Wita po raz pierwszy z wójtem spotykamy się w 1625 r.¹⁵⁸. Na staromiejskim prawie Św. Agnieszki wójt zanotowany jest w księgach pod rokiem 1627¹⁵⁹, na nowomiejskim prawie proboszcza zderazskiego zaś w 1621 r.¹⁶⁰. Na postrannym prawie Matki Bożej w Okowach pierw-

¹⁵⁰ Wyrazem tej zależności jest obowiązek opłacania przez mieszkańców postrannych praw czynszów od nieruchomości oraz od uprawiania rzemiosła na rzecz właściciela postrannego prawa.

¹⁵¹ AHMP, rkp. 2242 k. 29 — 1617 r., k. 145 — 1637 r.; rkp. 4342, k. 1 — 1702 r., k. 37 — 1744 r.; rkp. 4262, k. 39 — 1554 r.; rkp. 2251, k. 87 — 1635 r.; rkp. 2237, k. 4v — 1602 r.; rkp. 2248, k. 31 — 1622 r.

¹⁵² AHMP, rkp. 4315, k. 49 — 1674 r.; rkp. 4291, k. 356 — 1715 r.

¹⁵³ AHMP, rkp. 2237, k. 109 — 1625 r. — *miestskie prawo* (jurysdykcja maltańska); rkp. 2250, k. 1 — 1621 r. (Zderaz); rkp. 4342, k. 1 — 1702 — *prísaha sausedska* (św. Katarzyna).

¹⁵⁴ Z. Winter, o. c., t. II, s. 34, 616; E. F. Rössler, o. c., s. 102.

¹⁵⁵ AHMP, rkp. 2250, k. 44 — 1650 r., k. 62 — 1657 r., Zderaz; rkp. 4337, k. 1 — 1787 r., Karlov.

¹⁵⁶ V. V. Tomek, o. c., t. VIII, s. 308.

¹⁵⁷ AHMP, rkp. 4262, k. 39 — 1554 r.

¹⁵⁸ AHMP, rkp. 2245, k. 1 — 1625 r.

¹⁵⁹ AHMP, rkp. 2242, k. 35v — 1627 r.

¹⁶⁰ AHMP, rkp. 2250, k. 1 — 1621 r., k. 18 — 1630 r.

sze wzmianki w księgach o ławnikach pochodzą z 1602 r., z czego można wnioskować, że i wójt już wówczas istniał¹⁶¹. Na Pohorelcu i u Św. Tomasza pierwsze wzmianki o wójcie pochodzą dopiero z połowy XVII w.¹⁶². W innych postrannych prawach wiadomości o wójtach pochodzą dopiero z XVIII w.¹⁶³.

Instytucja ławników pojawiała się zapewne równolegle z powstaniem instytucji wójta. Najstarsze zapiski o ławnikach mamy w jurysdykcjach: maltańskiej, proboszcza zderazskiego i Św. Agnieszki¹⁶⁴. W pozostałych postrannych prawach notatki o ławnikach mamy dopiero z połowy XVII w.¹⁶⁵. Liczba ławników wynosiła zwykle 3 osoby¹⁶⁶.

Jak podaje Rössler, w połowie XVII w. pojawił się w postrannych prawach urząd pisarza¹⁶⁷, co potwierdzają księgi sądowe. Na prawie zderazskim pierwsze zapisy o pisarzu pochodzą z 1630 r.¹⁶⁸, u Matki Bożej w Okowach — w 1650 r., u Św. Agnieszki — w 1653 r., podobnie na prawie Św. Ducha¹⁶⁹. Pierwsze zanotowane zapisy o pisarzu u Św. Jerzego i na prawie kapituły pochodzą dopiero z 1681 r.¹⁷⁰.

Należy przypuszczać, że wyboru pisarza dokonywał właściciel postrannego prawa. Wójt, ławnicy oraz pisarz składali przy obejmowaniu urzędowania przysięgę wierności wobec swego pana zwierzchniego¹⁷¹.

Postranne prawo tworzyło odrębną jednostkę, zarówno w znaczeniu gospodarczym, jak i prawnym. Na obszar postrannego prawa nie mógł wejść żaden urzędnik miast praskich, bez uprzedniego zezwolenia właściciela prawa. Gdy w roku 1589 sędzia nowomiejski naruszył teren jurysdykcji proboszcza zderazskiego, cesarz Rudolf polecił, aby władze

¹⁶¹ AHMP, rkp. 2237, k. 1 — 1602 r., k. 11 — 1603 r.

¹⁶² V. Liva, o. c., s. 130, 133.

¹⁶³ AHMP, rkp. 2960, k. 1 — 1707 r. (Krzyżowcy); rkp. 4364, k. 8 — 1770 r.; (św. Apolinary); rkp. 4351, k. 1 — 1755 r. (św. Katarzyna).

¹⁶⁴ AHMP, rkp. 2237, k. 1 — 1602 r.; rkp. 2251, k. 445 — 1600 r.; rkp. 2242, k. 290 — 1612 r.

¹⁶⁵ Patrz V. Liva, o. c., s. 47—135.

¹⁶⁶ AHMP, rkp. 2250, k. 44 — 1650 r. (Zderaz); rkp. 4351, k. 1 — 1755 r. (św. Katarzyna); rkp. 1984, k. 136v — 1764 r. (św. Jerzy); rkp. 4286, k. 53 — 1763 r. — 5 ławników (Malta); rkp. 2960, k. 412 — 1769 r. (Krzyżowcy).

¹⁶⁷ E. F. Rössler, o. c., s. 102.

¹⁶⁸ AHMP, rkp. 2220, k. 18 — 1630 r.

¹⁶⁹ V. Liva, o. c., s. 57, 58, 131.

¹⁷⁰ AHMP, rkp. 4262, k. 114 — 1681 r.; rkp. 2245, k. 36 — 1681 r. Na postrannym prawie Św. Katarzyny z pisarzem spotykamy się po raz pierwszy w 1704 r. — AHMP, rkp. 4324, k. 1v.

¹⁷¹ AHMP, rkp. 2250, k. 2 — 1621 r., *przísaha konsseluv* (Zderaz); rkp. 2245, k. 1 — 1625 r., *Jurament des Kapituls Richter auf dem Augester Nebenrecht*; rkp. 207, k. 2 — 1779 r. (Karlov).

Nowego Miasta nie ingerowały w życie postrannego prawa, a ponadto nakazał ukarać wójta nowomiejskiego ¹⁷².

Postranne prawa miały do połowy XVII w. pełną władzę sądową w zakresie prawa cywilnego i karnego. W 1649 r. ograniczono kompetencje postrannych praw przez odjęcie im sądownictwa w sprawach karnych ¹⁷³.

Sesje sądowe w postrannych prawach odbywały się z udziałem przeora, opata lub jego zastępcy ¹⁷⁴, niekiedy z udziałem większej liczby członków zakonu ¹⁷⁵. Ważność dokonywanych transakcji prawnych uzależniona była od zgody lub akceptacji władzy zwierzchniej postrannego prawa ¹⁷⁶.

Właściciele postrannych praw ingerowali w działalność gospodarczą mieszkańców tych praw, przez ustalanie wysokości podatków od nieruchomości, czy wykonywania rzemiosła, a także poprzez wyrażanie swej zgody na warzenie piwa, produkowanie wódki czy wydawanie przepisów dla cechów na postrannych prawach ¹⁷⁷.

Pogląd na zakres kompetencji sądowych postronnych praw dają zachowane księgi sądowe tych praw. Są to już księgi dotyczące wyłącznie prawa cywilnego ¹⁷⁸. Księgi sądowe z zakresu prawa karnego nie zachowały się, zapisy spraw karnych należą do wyjątków ¹⁷⁹.

Księgi postrannych praw prowadzone były według działów prawa cywilnego, wspólnie dla spraw spornych i niespornych. Prowadzono więc księgi gruntowe, księgi kontraktów, zobowiązań, księgi testamentów, darowizn, spraw opiekuńczych. Osobno prowadzone były księgi wyroków oraz księgi egzekucji sądowych. Oczywiście, tylko we większych postrannych prawach prowadzono osobne księgi dla poszczególnych działów prawa cywilnego.

¹⁷² Z. Winter, o. c., t. II, s. 34.

¹⁷³ J. Čelakovský, o. c., XLVIII, LXXI.

¹⁷⁴ AHMP, rkp. 2250, k. 5v — 1624 r., k. 15 — 1630 r.; rkp. 2237, k. 11 — 1603 r.; rkp. 2242, k. 39v — 1632 r., k. 145 — 1637 r.; rkp. 2245, k. 69 — 1680 r.; rkp. 2960, k. 1 — 1707 r., k. 21v — 1716 r.

¹⁷⁵ AHMP, rkp. 2960, k. 397v — 1768 r., k. 412 — 1769 r.; rkp. 4236, k. 134 — 1780 r.

¹⁷⁶ AHMP, rkp. 2237, l. 11v — 1604 r.; rkp. 4291, k. 283 — 1709 r.; rkp. 2242, k. 46v — 1616 r.; rkp. 4315, k. 228 — 1712 r.; rkp. 2245, k. 1 — 1629 r.; rkp. 2285, k. 25 — 1684 r.; rkp. 4342, k. 3 — 1711 r.; rkp. 4268, k. 1 — 1703 r.; rkp. 4366, k. 49 — 1787 r.; rkp. 2248, k. 49 — 1613 r., k. 77 — 1616 r.; rkp. 2959, k. 8 — 1747 r., k. 24v — 1758 r.; rkp. 2961, k. 36 — 1765 r.; rkp. 4362, k. 14 — 1760 r.

¹⁷⁷ AHMP, rkp. 2237, k. 24 — 1586 r., k. 4 — 1610 r.; rkp. 2250, k. 18 — 1630 r.; rkp. 4362, k. 1 — 1756 r.; rkp. 2285, k. 338 — 1730 r.; rkp. 2286, k. 1 — 1658 r.

¹⁷⁸ AHMP, księgi postrannych praw.

¹⁷⁹ AHMP, rkp. 2960, *protokol soudni*, 1707—1779 (Krzyżowcy).

Wśród ksiąg pierwsze miejsce zajmują księgi gruntowe, stanowiące 37% wszystkich ksiąg, a dalej księgi zobowiązań (25%) i kontraktów (8%).

Księgi postrannych praw w XVI i XVII w. prowadzono w języku czeskim, w XVIII w. w księgach zaczyna dominować język niemiecki. Księgi te zwykle pieczętował na końcu właściciel postrannego prawa swoją pieczęcią¹⁸⁰ lub pieczęcią postrannego prawa¹⁸¹.

V. WALKA MIAST PRASKICH Z POSTRANNYMI PRÁVAMI

Miasta praskie dążyły do likwidacji postrannych praw.

Tworząc zamkniętą całość prawa te nie mogły uniezależnić się całkowicie od otaczających je miast praskich, choćby już tylko dlatego, że leżały na terenie miast.

Magistraty miast praskich walczyły z postrannymi prawami w płaszczynie gospodarczej i prawnej. Walka gospodarcza miast praskich przejawiała się w skargach prażan do cesarza na produkowanie na postrannych prawach alkoholu¹⁸². Skonfiskowanie miastom praskim po 1547 r. wielu majątków, odebranie im także różnych dochodów przyczyniło się do zubożenia miasta. Rozwój niecechowego rzemiosła oraz konkurencja w produkcji napojów alkoholowych, a także uchylanie się od ponoszenia podatków miejskich powodowały stan ciągłych sporów i zadrążeń.

Problem ten najostreż występował na Malej Stranie. Już przywileje miejskie z XIV w., nadające temu miastu różne korzyści zawierały sformułowania: *aby řemeslníci před brámmi města bydlíci s měštany berně a pomůcky k obci trpěti povinní byli*¹⁸³. Przywilej króla Jana z 1337 r. zobowiązywał wszystkich mieszkańców Malej Strany mających grunty i domy do ponoszenia wszystkich ciężarów miejskich. Także przedmieszczanie *pokud trhův městských spoluužívají* mieli ponosić wszelkie ciężary miejskie¹⁸⁴.

W 1561 r. Malá Strana uzyskała na powrót prawo do młyna w Smíchowie oraz do zbudowania sobie sklepów, w których wolno będzie

¹⁸⁰ Z. Winter, o. c., t. II, s. 617; AHMP, rkp. 2245, 4383, 4384, 4388 — *secretum Decani et Capituli Ecclesiae Metropolitanae*; rkp. 4366, 4368, 4369 — *Sigillum Capituli Ecclesiae Montis Sti Apollinaris*; rkp. 2237, 4284, 4290, 4292 — *sigillum Can. Jur. Ord. M. B. V. Marie sub Catena*. Nieczytelne są napisy na pieczęciach jurysdykcji krzyżowców (rkp. 2910, 2961, 4994) oraz klasztoru strahovskiego (rkp. 2286, 4234, 4235, 4236).

¹⁸¹ AHMP, rkp. 4320, 4321 — *sigillum iudicis sanctae Agnetis*; rkp. 4370—4380 — *sigillum iurisdictionis territorii S. Mariae ad Nives*; rkp. 4305, 4305, 4308 — *sigillum iudicis fundi monasterii st. Thomae*.

¹⁸² Z. Winter, o. c., t. II, s. 34.

¹⁸³ J. Čelakovský, o. c., s. 35, č. 18 — 1330 r.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 47, č. 28 — 1337 r.

mieszczanom malostránským sprzedawać wina i piwa, nie tolerując sprzedaży obcego wina czy piwa na postrannych prawach, ani w domach pańskich w Újezdzie¹⁸⁵. Przywilej ten jednak przypuszczalnie nie miał praktycznego znaczenia.

W 1570 r. burmistrz i rada Malej Strany wytoczyli proces zakonowi maltańskiemu o produkowanie na terenie jurysdykcji zakonu i w Újezdzie wina i piwa. Proces ten Malá Strana przegrała, gdyż wielki mistrz maltański przedstawił nadane zakonowi przez królów czeskich przywileje na swobodną produkcję piwa¹⁸⁶. Widocznie Malá Strana nie pogodziła się z tym, skoro w 1602 r. wielki mistrz wyjaśniał kamerze czeskiej, iż na mocy przywilejów z 1450 i 1527 r. oraz ustawy sejmowej z 1570 r. sąsiedzi mieszkający na postrannym prawie szynkują piwa i wina i nigdy żadnych z tego tytułu nie płacili miastu podatków¹⁸⁷.

W 1569 r. zwrócili się mieszczanie Malej Strany do cesarza z prośbą, aby wszyscy ludzie mieszkający na postrannych prawach, oprócz powinności należnej ich władzy zwierzchniej, byli przyłączeni do prawa miejskiego, gdyż korzystają z rzemiosł miasta. Żądań tych jednak nie uwzględniono¹⁸⁸.

Jednym z wyrazów walki o likwidację obcych jurysdykcji na obszarze miasta było rozciągnięcie w 1587 r. władzy miasta na domy należące do kościoła Panny Marii u Týna, a stojące na Tržišti i we Vlaškiej ulicy¹⁸⁹.

Walka miast praskich z postrannymi prawami uwidaczniała się również w dążeniu miast do opodatkowania domów na postrannych prawach. Jak wynika z *Berní ruly* z 1653 r., na Starym Mieście tylko postranne prawo Św. Agnieszki płaciło kontrybucję uchwaloną przez sejm. Na Nowym Mieście żadne z postrannych praw nie zapłaciło w tym roku kontrybucji. Natomiast na Malej Stranie wszystkie postranne prawa zostały opodatkowane¹⁹⁰. Jednak w *Seznání panství, a statků w Berní rule* z tego samego roku opodatkowaniu podlegały nie wszystkie domy na postrannych prawach. I tak np. na jurysdykcji Św. Agnieszki na 59 domów tylko 27 opodatkowano, na Pohořelcu na 27 domów tylko 19 podlegało opodatkowaniu. U Matki Bożej w Okowach na 60 domów tylko 35 płaciło kontrybucję¹⁹¹.

¹⁸⁵ Ibidem, s. LXV.

¹⁸⁶ Z. Winter, o. c., t. II, s. 375.

¹⁸⁷ AHMP, rkp. 2237, k. 1 — 1602 r.

¹⁸⁸ J. Čelakovský, o. c., s. LXVII.

¹⁸⁹ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 28.

¹⁹⁰ V. Liva, o. c., s. 137—139.

¹⁹¹ G. Čechova, *Seznání panství a statků w berní rule 1653*, Berní rula 1, Praha 1950, s. 71.

Skuteczniejsza stawała się walka miast praskich z postrannymi prawami w XVII w.

Wskutek licznych skarg Malej Strany na niemożność zachowania porządku na postrannych prawach, wydał cesarz Rudolf w 1604 r. rozkaz wszystkim władzom zwierzchnim postrannych praw, aby nie przeszkadzały sędziemu malostrzańskiemu w poszukiwaniu żebraków i próżniaków kryjących się na postrannych prawach, zalecając jednocześnie zwierzchnościom, aby pomagały sędziemu w wykonywaniu tych funkcji policyjnych¹⁹².

W 1609 r. zwróciła się Malá Strana do cesarza z prośbą, aby niektóre obce prawa, jak postranne prawo Św. Jana w Oboře i w Újezdzie zostały włączone do miasta. Miasto proponowało ustanowienie komisarzy, którzy ustaliliby, jakie podatki płacić ma ludność tych praw na rzecz swych dotychczasowych właścicieli. W uzasadnieniu żądania wcielenia do Malej Strany prawa Św. Jana w Oboře miasto podało, że prawo to należało niegdyś do królowych czeskich. Ponieważ w XVII w. nie było już królowych czeskich, nie miało to prawo żadnej należytej władzy, a było pod opieką hetmana grodu praskiego¹⁹³. Újezd, jak wiadomo, należał do trzech jurysdykcji duchownych, a mianowicie: klasztoru Św. Jerzego na grodzie, kapituły praskiej katedry Św. Wita, oraz klasztoru Św. Marii Magdaleny. Tu także pewne domy należały do świeckiego postrannego prawa — burgrabiego grodu praskiego¹⁹⁴.

Żądania swe popierali mieszczenie malostrzańscy argumentem, że ludność postrannych praw korzysta z dobrodziejstw i udogodnień miasta, a nie ponosi wspólnie z miastem ciężarów, że — co więcej — na prawach tych dzieją się nieprawości, tu przechowuje się żebraków, pijaków i leniuchów etc.¹⁹⁵.

Skutkiem tych żądań była ustawa sejmowa z 1610 r., dająca Malej Stranie prawo wykonywania funkcji policyjnych na postrannych prawach¹⁹⁶.

W XVII w. szczególnie Malá Strana stała się siedliskiem urzędników cesarskich, których domy wyjęte były spod prawa miejskiego, a podlegały prawu ziemskiemu. Wojna trzydziestoletnia spowodowała duże zniszczenia, a przywrócone miastom majątki ziemskie nie były w stanie zapewnić rozwoju gospodarczego. Na postrannych prawach po wojnie 30-letniej ożywia się życie gospodarcze. Miasta praskie znów przystą-

¹⁹² Z. Winter, o. c., t. II, s. 34.

¹⁹³ J. Čelakovský, o. c., s. LXVIII.

¹⁹⁴ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 28.

¹⁹⁵ J. Čelakovský, o. c., s. LXVIII.

¹⁹⁶ J. Janaček, *Královská města česka na zemském sněmu r. 1609—1610*, Sborník historický, t. IV, Praha 1956, s. 239, 244, 248.

piły do walki z postrannymi prawami; jej celem było zlikwidowanie samodzielności administracyjnej tych praw.

Najwcześniej pewne sukcesy odniosła Malá Strana. Dekretem czeskiej kancelarii z 22 V 1648 r. magistrat malostrański uzyskał władzę nad postrannymi prawami w zakresie spraw politycznych, gardłowych i policyjnych, z pozostawieniem postrannym prawom sądownictwa w sprawach cywilnych¹⁹⁷. Wkrótce potem (12 VI tegoż samego roku) Ferdynand III wydał reskrypt, w którym nakazał namiestnikowi czeskiemu wcielić postranne prawo Św. Jana w Oboře do obszaru Malej Strany, a to na podstawie umowy, jaką zawarła rada malostrańska z ławnikami prawa Św. Jana. Reskrypt ten zalecał, aby wysłano komisarzy celem zbadania żądań mieszkańców prawa świętojańskiego w sprawie swobodnej sprzedaży piwa. Umowa Malej Strany z prawem Św. Jana została w dniu 23 VI 1650 r. zatwierdzona przez cesarza¹⁹⁸.

W lutym 1649 r. Malá Strana wystąpiła do cesarza z prośbą o potwierdzenie dotychczas posiadanych przywilejów oraz o wydanie zakazu sprzedaży obcych napojów alkoholowych na postrannych prawach. Żądaniom tym jednak nie zadośćuczyniono. Cesarz zarządził zwołanie specjalnej komisji, którą powołano do życia w 1653 r. Komisja wysłuchała najpierw zdania Malej Strany i Hradczan, a następnie właścicieli postrannych praw, a więc opata strahowskiego, wielkiego mistrza maltańskiego, opatki klasztoru Św. Jerzego na grodzie, oraz przeora klasztoru Św. Tomasza. Władze zwierzchnie postrannych praw broniły się przed zakazem sprzedaży na ich terenie obcych piw i win tym argumentem, że miasto samo już od dawna nie używa tego prawa¹⁹⁹.

W 1657 r. cesarz Leopold I udzielając Malej Stranie przywilejów potwierdził wcielenie postrannego prawa Św. Jana w Oboře, a także udzielił miastu prawa rozciągnięcia swej jurysdykcji policyjnej na inne postranne prawa²⁰⁰. Jednak postranne prawo Św. Jerzego na grodzie zostało podporządkowane Malej Stranie *in publicis et criminalibus* dopiero w 1711 r.²⁰¹.

Na terenie Starego Miasta spory z postronnymi prawami nie miały tak ostrego charakteru. Tutaj spoistość miasta rozdzielało miasto żydowskie. Gdy w 1660 r. Żydzi kupili 150 domów w okolicy chrześcijańskich kościołów Św. Ducha i Św. Walentego, Stare Miasto wniosło na nich skargę do cesarza. Ferdynand II wydając Staremu Miastu w 1627 r.

¹⁹⁷ J. Čelakovský, o. c., s. 589, č. 325.

¹⁹⁸ Ibidem, s. 590—592.

¹⁹⁹ Ibidem, s. LXXI—LXXII.

²⁰⁰ Ibidem, s. 649, č. 333.

²⁰¹ E. F. Rössler, o. c., s. 117.

przywilej, nakazał odkupienie w przyszłości tych domów przez chrześcijan. Postanowienie to jednak nigdy nie zostało wykonane²⁰².

W 1629 r. Stare Miasto wydało dekret nakazujący postronnym prawom ponoszenie wraz z miastem wydatków na wojsko²⁰³.

Reskryptem cesarskim z 20 IV 1649 r. rozciągnięta została władza Starego Miasta na postronne prawa *in politicis, publicis et criminalibus*²⁰⁴.

Nowe Miasto także próbowało podporządkować sobie postronne prawa, o czym świadczy prośba do cesarza w grudniu 1648 r. W prośbie tej Nowe Miasto podkreśla pomoc postrannych praw w czasie oblężenia miasta przez Szwedów. Ponieważ jednak mieszkańcy postrannych praw żyjąc w obrębie miasta korzystają z wszelkich rzemiosł miejskich oraz innych jego dobrodziejstw, rada miejska prosi, aby cesarz zezwolił na podporządkowanie postrannych praw władzom miejskim, aby już odtąd wspólnie z miastem ponosili wszelkie ciężary. Przywilejem z 3 V 1649 r. nowomiejskie postranne prawa zostały podporządkowane administracyjnie i w zakresie sądownictwa karnego Nowemu Miastu²⁰⁵. Odtąd jurysdykcja postrannych praw w poszczególnych miastach praskich ograniczyła się tylko do sądownictwa w sprawach cywilnych.

Nie zlikwidowało to jednak sporów z właścicielami postrannych praw, które nadal — jak można sądzić — uchylały się od ponoszenia ciężarów miejskich. Jednym z przykładów sporu o charakterze gospodarczo-prawnym był zatarg z klasztorem na Karlowie o granice obszaru klasztornego i jurysdykcję na tym terenie, zakończony w 1704 r.²⁰⁶

Nie ustały także spory na Malej Stranie. Miasto toczyło boje o 7 domów we Vlašskiej ulicy, należących do postrannego prawa klasztoru strahowskiego. Spór zakończył się w 1697 r. włączeniem tych domów do jurysdykcji miejskiej²⁰⁷.

Po uszczupleniu jurysdykcji postrannych praw miasta praskie szukały dalszych sposobów ograniczenia ich działalności. W roku 1747 powołano specjalną komisję, której zadaniem było zlikwidowanie postrannych praw i połączenie ich z miastami. Dekret wydany w 1769 r. przez tę komisję nie przyniósł niestety żadnych zmian. Wkrótce potem dekretem cesarskim z 1773 r. zarządzono zniesienie postrannych praw i powołano do tego celu znów specjalną komisję. Wydany przez nią

²⁰² J. Čelakovský, o. c., s. 539, č. 309.

²⁰³ Ibidem, s. XLVI.

²⁰⁴ Ibidem, s. 598, č. 327.

²⁰⁵ Ibidem, s. 610, č. 328.

²⁰⁶ Ibidem, s. 681, č. 336.

²⁰⁷ V. Hlavsa, *Malá Strana*, s. 26.

w 1776 r. dekret wprowadzał tylko drobne zmiany w sytuacji postrannych praw²⁰⁸.

W 1784 r. doszło do zniesienia czterech odrębnych miast praskich i utworzenia jednego magistratu wspólnego już dla całego obszaru miejskiego. Musiało więc teraz ustać wykonywanie patrymonialnego sądownictwa na postrannych prawach. Ludzie zamieszkujący postranne prawa zostali zaliczeni do mieszczan praskich i podporządkowani w zakresie sądownictwa osobowego (*in causis personalibus*) magistratowi miasta Pragi. Właścicielom postrannych praw pozostawiono nadal władzę sądową w zakresie prawa rzeczowego (*in causis realibus*), a zatem zachowano jeszcze na przyszłość feudalne dochody rzeczowe świadczone przez mieszkańców postrannych praw na rzecz swych zwierzchności²⁰⁹.

W latach 1782—1786 skasowano w Pradze wiele zakonów²¹⁰. Prawo zwierzchnie nad postrannymi prawami zniesionych klasztorów przeszło na urząd fiskalny, do którego kompetencji należało m. in. zastępowanie duchownych osób prawnych i opieka nad ich majątkiem. Urząd fiskalny przejąwszy księgi postrannych praw opieczętował je swoją pieczęcią²¹¹. Urząd fiskalny zaproponował Pradze wykup gruntów postrannych praw, lecz do tego nie doszło²¹². Przejęcie przez urząd fiskalny postrannych praw spowodowało przeniesienie nań władzy zwierzchniej nad tymi prawami, o czym świadczą księgi sądowe tych praw²¹³. Władzę tę sprawował urząd fiskalny aż do 1850 r., do czasu swego zniesienia²¹⁴.

Pozostawione zakony były natomiast nadal władzami zwierzchnimi dla swych jurysdykcji i prowadziły księgi sądowe, aż do czasu nowej organizacji sądów w roku 1850, a niektóre nawet dłużej²¹⁵.

²⁰⁸ E. F. Rössler, o. c., s. 99—101.

²⁰⁹ Ibidem, s. 101; J. Čelakovský, o. c., s. CVII—CVIII.

²¹⁰ J. Rieger, (*Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, Prag 1787, z. IV, s. 719 — *Verzeichniss der aufgehobenen und noch bestehenden Klöster in Böhmen*) podaje, że w Pradze zniesiono klasztory: św. Jerzego na grodzie, strahovski, św. Marii Magdaleny, św. Anny, św. Agnieszki, zderazski, św. Katarzyny i karlovski. Pozostawiono natomiast klasztory: maltański, św. Tomasza, Matki Bożej Śnieżnej, krzyżowców z czerwoną gwiazdą oraz benedyktynów w Emauz.

²¹¹ AHMP, rkp. 2250, 2251, 4351, 4360—62 — Zderaz; rkp. 4342, 4348, 4353 — św. Katarzyna; rkp. 4333, 4336, 4341 — Karlov; rkp. 4262—4264 — św. Jerzy; rkp. 2285, 4252, 4260 — św. Duch.

²¹² J. Čelakovský, o. c., s. CVIII.

²¹³ AHMP, księgi sądowe zniesionych klasztorów były prowadzone aż do zniesienia ostatecznego postrannych praw, a nawet dłużej, bo do roku 1855 (Strahov, Karlov, św. Katarzyna, Zderaz, św. Agnieszka, św. Jerzy i św. Duch).

²¹⁴ J. Demel, *Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých*, t. I. cz. 2, Praha 1909, s. 264—269, 339.

²¹⁵ AHMP, księgi zachowanych klasztorów, a więc benedyktynów w Emauz,

Ostateczne zniesienie postrannych praw nastąpiło w 1850 r. Zniesienie poddaństwa patentem cesarskim z 7 IX 1848 r. spowodowało zniesienie reszty feudalnych stosunków osobowych i rzeczowych w postrannych prawach. 5 VII 1850 r. polecono okręgowemu urzędowi mało-starańskiemu zabrać pod swą pieczę wszelkie księgi postrannych praw oraz przejęcie ich dotychczasowej kompetencji. W ten sposób zlikwidowano resztki patrymonialnego sądownictwa na postrannych prawach ²¹⁶.

VI. ZAKOŃCZENIE

Przedstawiony powyżej obraz daje jedynie pobieżny pogląd na instytucję postrannych praw. Ze względów gospodarczych i ustrojowych postranne prawa stanowiły element rozsadzający spoistość miast praskich. Konkurowały z miastami praskimi w handlu i rzemiośle, pozbawiały miasta dochodów z podatków oraz dochodów propinacyjnych, przez konkurencję w produkcji i sprzedaży napojów alkoholowych. Rozbijały jedność administracyjną miast nie ponosząc ciężarów miejskich, mimo korzystania z udogodnień miejskich.

Mała skuteczność walki miast praskich z postrannymi prawami miała swe główne źródło w rozczłonkowaniu miast. Każde miasto praskie prowadziło tę walkę na własną rękę. Walka miast z postrannymi prawami w zakresie ograniczenia ich roli gospodarczej w większości nie prowadziła do pozytywnych rezultatów. Większe sukcesy odnosiły miasta w walce prawnej o zniesienie odrębności administracyjnej i sądowej postrannych praw.

Przetrawianie postrannych praw aż do połowy XIX w. jest z jednej strony dowodem dużego znaczenia społecznego ich właścicieli, a z drugiej — słabości miast praskich. Połączenie wszystkich miast praskich pozwoliło na zastosowanie bardziej skutecznych środków walki z postrannymi prawami.

Instytucja postrannych praw nie jest zjawiskiem swoistym dla ustroju miast czeskich. Spotykamy się z nim we wszystkich większych miastach królewskich w Polsce. Nosi ono nazwę *jurydyki*. Zagadnienie to zostało opracowane dotychczas jedynie w odniesieniu do Lublina ²¹⁷. Jurydyki w miastach polskich stołecznych (jak np. Kraków, Wilno, Warszawa), trybunalskich (Piotrków, Lublin) czy innych (Poznań, Toruń) stanowiły własność magnaterii lub duchowieństwa. Spotykamy się także

Św. Tomasza, Matki Bożej Śnieżnej, Matki Bożej w Okowach i krzyżowców, prowadzone były aż do zniesienia postrannych praw, a nawet do 1856 r.

²¹⁶ J. Čelakovský, o. c., s. CXXIX.

²¹⁷ J. Mazurkiewicz, *Jurydyki lubelskie*, Wrocław 1956.

z jurydykami starościńskimi (w Lublinie)²¹⁸, które można by przyrównać do świeckich postrannych praw. Pojawienie się jurydyk, w miastach polskich, jak na przykład w Lublinie, jest zbieżne w czasie z pojawieniem się postrannych praw, a więc w XVI w. Także ustroj wewnętrzny jurydyk lubelskich zbliżony jest do ustroju praskich postrannych praw²¹⁹. Ilość jurydyk w Lublinie już w XVII w. przekroczyła 20²²⁰. W Warszawie w drugiej połowie XVIII w. było 14 jurydyk²²¹.

Zbieżność problematyki wykazuje także zagadnienie walki miast polskich z jurydykami. Pierwsza ustawa sejmowa, nakazująca zniesienie jurydyk ukazała się w Polsce w 1659 r.²²². Ustawa ta niestety nie miała żadnego znaczenia praktycznego.

Lublin toczył walkę z właścicielami postrannych praw w sądzie asesorskim, lecz nawet wygrane procesy nie zmieniały faktycznej sytuacji²²³. Dopiero w 1764 r. została wydana konstytucja sejmowa znosząca *wszystkie jurysdykcje sądowe przy miastach i miasteczkach*, z wyjątkiem jurydyk ustanowionych na mocy przywilejów książęcych lub królewskich²²⁴. Powołanie w Lublinie w 1780 r. Komisji Boni Ordinis umożliwiło miastu prowadzenie skuteczniejszej walki z jurydykami. W roku 1784 wyrokiem sądu asesorskiego zniesiono w Lublinie jurydykę brygidek, której mieszkańcy zostali poddani władzy magistratu, lecz z zachowaniem czynszów i świadczeń na rzecz dotychczasowego właściciela²²⁵.

Prawo o miastach z 1791 r. zawierało przepis znoszący jurydyki. Ludność jurydyk została poddana magistratowi miast, a więc została zniesiona odrębność sądowo-administracyjna jurydyk. Jednakże ustawa ta pozostawiała wszelkie *czynsze i dochody jakiejkolwiek natury dla właścicieli tychże gruntów jurydyk*²²⁶. W Lublinie na mocy tej ustawy zlikwidowano kilka jurydyk mimo oporu ze strony właścicieli jurydyk²²⁷. Ostateczna likwidacja pozostałości jurydyk w Lublinie nastąpiła w 1866 r. Ukazem carskim z tego roku zniesiono stosunki dominialne w miastach. Uprawnienia dawnych właścicieli jurydyk przeszły w całości na Skarb Królestwa²²⁸.

²¹⁸ Ibidem, s. 60.

²¹⁹ Ibidem, s. 76 i n.

²²⁰ Ibidem, s. 35—41.

²²¹ *Słownik historyczny sztuk plastycznych*, Warszawa 1952, s. 47.

²²² Vol. Leg. IV, s. 289.

²²³ J. Mazurkiewicz, o. c., s. 110.

²²⁴ Vol. Leg. VII, s. 43.

²²⁵ J. Mazurkiewicz, o. c., s. 112—113.

²²⁶ Vol. Leg. IX, s. 215.

²²⁷ J. Mazurkiewicz, o. c., s. 114.

²²⁸ Ibidem, s. 125.

LE PROBLÈME POSTRANNÍ PRÁVA À PRAGUE

Résumé

La ville de Prague se composa au Moyen Age de 4 villes séparées, qui se formèrent aux époques différentes.

L'ancienne Ville, située sur la rive droite de la Vltava, mentionnée déjà dans les sources de la moitié du IXe siècle, avait reçu la charte de location au début du XIIIe siècle. La Nouvelle Ville, contigue à l'ancienne fût érigée en ville en 1348. Le Château de Prague, situé sur la rive gauche de la rivière, connu dès la fin du IXe siècle, constitua le noyau autour duquel se formèrent les autres villes. Ainsi en 1257 se forma la troisième ville de Prague, la Mala Strana. Toutes les trois villes appartenaient au domaine du prince. Cependant en 1321 on voit l'apparition aux alentours du Château de Prague d'une ville privée, nommé Hradčany, fondée par Hynka Berka de Dubé, le grand bourgrave de Prague. Les villes de Prague furent liées par un pont de pierre. Mais chaque ville constitua une différente unité juridique et administrative. En 1592 la ville de Hradčany fût reconnu comme ville royale et en 1756 comme quatrième ville de Prague. En 1784 à la suite des réformes visant la centralisation administrative cet état des choses fût aboli et on établit un statut juridique commun pour toutes les 4 villes. Depuis cet ensemble des villes porte le nom: „ville capitale royale” de Prague.

Au XVIe siècle déjà furent constitués sur le terrain de toutes les villes de Prague certains territoires mis hors des lois municipales. Ce furent les „postranni prava” qui se formèrent comme juridictions qui n'étant pas soumises aux lois des villes de Prague, relevèrent du pouvoir supérieur des propriétaires des territoires en question. À Prague il existait des „postranni prava” ecclésiastiques et laïques. L'article présent s'occupe seulement des juridictions ecclésiastiques.

Les „postranni prava” se formèrent, probablement au XVIe siècle, sur les terrains immunisés des églises et des abbayes. Les plus anciens livres judiciaires des „postranni prava” apparurent dans la moitié du XVIe siècle. À leur base on peut établir le nombre des „postranni prava” existants sur le territoire de 4 villes de Prague.

Les „postranni prava” jouissaient des propres organes judiciaires, représentés par le maire et les échevins jurés, choisis par le propriétaire des „postranni prava”. Jusqu'au XVIIe siècle les „postranni prava” avaient la pleine juridiction civile et pénale. Une soumission juridique des „postranni prava” aux villes de Prague s'effectuait peu à peu à partir de 1649. En 1773 un décret impérial ordonna l'abolition des „postranni prava” ce qui en fait ne fût pas réalisé. En 1784 on avait aboli la particularité judiciaire des „postranni prava”. Toutefois les propriétaires ont gardé le pouvoir judiciaire dans le domaine des affaires foncières. On avait conservé toutes les redevances réelles féodales, payées par les habitants au propriétaire.

Ce ne fût qu'en 1850 que les „postranni prava” ont été définitivement abolis.